

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Николай Кирилов Михайлов, член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен „доктор ” по професионално направление Философия 2.3 (Философия с преподаване на английски език) за дисертационния труд на докторант Мартин Смит на тема: „Сигурност в несигурността: ценността на стоическата етика на добродетелите/Certainty in Uncertainty: The Value of Stoic Virtue Ethics“

Научен ръководител: доц. дн Димка Гичева-Гочева, Софийски университет

Представената за становище дисертация е структурирана във Въведение, три глави, Заключение и библиография, които са развити на 210 страници. Библиографията включва значителен брой източници на английски език – печатни публикации, без онлайн източници, което е рядко срещано в днешния дигитализиран свят и говори за похвалното внимание на кандидата към книгите и четенето. Към дисертационния текст са приложени допълнително таблици, фигури и допълнения, които систематизират още повече идеите и приносите на изследването. Още в началото искам да отбележа добрата структура на дисертацията, която внася една допълнителна яснота на самите тези и аргументи на дисертанта в сложната и трудна като задача тематика на неговото изследване. Дисертантът е представил и три статии по темата според изискванията. Те са на английски език и са предвидени за публикация в списания с научна периодика. Авторефератът също е оформен надлежно, може би преводът има нужда от подобрене, но и така предава идеята за структурата на изследването, неговите основни акценти и изводи. Той е на два езика според изискванията, изложението е аналитично и макар с известни вече посочени бележки отговаря на изискванията за реферирание на дисертационен труд. Самата документация по защитата е пълна и дисертантът е предоставил всички изисквани от закона справки по нея.

Представеният от дисертанта труд се отличава с широк философски и задълбочен научен поглед към проблеми в областта на етиката, историята на философията, естетиката, метафизиката, философията на религията и религиозната философия. Цялостният труд си поставя една амбициозна задача, най-вече в областта на етиката – „to craft a novel virtue ethics“ (с. 1 от дисертацията). И още – „Това изследване предлага философията да бъде утвърдена чрез нейния стремеж за непрекъснато усъвършенстване“ (с. 1 от Автореферат). По характера си изследването на докторанта е безспорно с философски характер, в което той умело съчетава знанията си от различни полета на философското познание без да изпуска от поглед основния фокус на своя текст – етическата

проблематика в нейната сложна перспектива на развитие и морала¹ като основа на човешките съществуване и реализация.

Така темата на дисертационния труд е формулирана и разработена в една сравнително малко изследвана област на академичните занимания с философия и етика у нас, като предложението от страна на докторанта за подход - критическият анализ - е релевантно на научните задачи, които си поставя той. В дисертационния труд са разгледани три основни концептуални етически схеми в историята на моралната философия като се проследява тяхната динамика и влияние в съвременен морален контекст (чрез анализ на Хайдегер и Аренд) – тези на Аристотел, на Макиавели и на стоическата философия, като последната е и основният смислов център на изследването. Авторът приема, че „проблемите на човечеството остават общо взето същите през всички епохи“ и това разкрива необходимостта от съвременна етика на добродетелите. Смятам, че подхода на дисертанта е аргументиран и е основа за формулиране на дисертационни тези, които може успешно да защити в хода на своето изследване.

Първа глава на дисертационния труд е посветена на анализ на основния изследователски проблем. Авторът приема като основен мотив за своето изследване едно свое наблюдение върху феномена на *manufactured dependency* (с. 4 от дисертацията), която в Автореферата е представена на български език като „изкуствено създадена зависимост“ (с. 4). Основният изследователски замисъл тук е как се променя съдържанието на фундаменталните етически понятия – добро, зло, справедливост – и по какъв начин те се осмислят в съвременните теории на философията на морала, както и какви са проявите в реалната морална практика. Наблюденията на автора са по-скоро с негативен оттенък като причината за този своеобразен „деклинизъм“² той търси в „*religion's decline in the West*“ (с. 5 от дисертацията). Стилът и езикът, които използва автора, поне според мен, са на места есеистични, с известна многозначност на използваните понятия, но от внимателния прочит става ясно, че според него „нормализацията на злото“ (пак там) в съвременния свят води до преобръщане на моралния ред в обществото и това изисква особено внимание и прецизен анализ на понятийния апарат, с които борави етическата теория. В тази част разсъжденията на докторанта се отнасят до фундаменталната част на

---

¹ „Morality concerns this study—the means by which existence is maintained at the most fundamental degree“, p. 1. Dissertation

² „given this metaphysic and its bias toward destruction, if this human intervention instead pursues destruction, we observe death flourishes beyond measure“ (p. 8 от Дисертацията).

философията на морала – онази, която описва и обяснява съдържанието на основните морални категории. Авторът търси тенденциите в западната етическа мисъл за определянето на злото като започва с определянето му в представителите на атинската школа на евдемонизма. Но също така в тази глава докторантът преминава към анализ на категорията *das Man* като се опитва да разшири съдържанието на понятието на Хайдегер – една амбициозна, но постижима задача в конкретния етически контекст на изследването. Интересът на автора е насочен към осмислянето на обекти, които на пръв поглед нямат морална семантика – „смиълът в природата, животът или смъртта не се определят като обекти, които са морално добри или лоши“ (с. 11 от Дисертацията). Заедно с това докторантът задава според мен успешно един нов контекст на анализа на понятието на немския философ изцяло съобразено с основната цел на неговия труд и също така от позициите на философията на морала. При това чрез оригинално сравнение с аристотеловата евдемонистична етика. Хайдегеровата философия в този смисъл не е оптимистична и бих казал, че тази липса на оптимизъм по в модуса на моралните съзнание и поведение споделя и дисертантът („*where right is that which and where feels best is that which accords with consensus emotion*“, с. 19, един цитат, който сякаш говори за една анонимност в нашето социално присъствие и нравствена идентичност, както и за, според автора, „липса на морална съвест в мнозинството“). Основната изследователска позиция на автора е за злото като *proactive, existent object* (с. 184 от дисертацията), с което той като че ли критикува аристотелианската (и в голяма степен антична, пък и не само) теза за злото като недостиг, липса, отсъствие, несъвършенство. Изложението на тази основна част е сравнително сложно обяснено, на места многословно, с редица допълнителни разяснения. И затова подкрепям и оценявам високо приложенията към дисертационния труд, които правят тезите на автора далеч по-прозрачни и демонстрират уменията на автора да се ориентира в сложната динамика на философските и етическите понятия (в случая – с. 184 от дисертацията). В това отношение за мен е трудно обяснимо присъствието в текста на неясна фигура като бившия съветски гражданин Безменов и неговите до голяма степен конспиративни твърдения, които са встрани от академичния и етически дискурс, като аргументация за философската основа на труда и сложните понятийни фигури и комплицирани заключения на автора. При това Безменов в своето активно най-вече медийно присъствие говори за модела на „нов ред“ (?), „скрито въздействие“ от страна на бившия СССР (на „съветската тирания“, както се изразява самия той), и го противопоставя на идеалния (според него) западен модел, и не ми се струва подходящ за обобщения въз основа на тези твърдения за обществото като цяло.

Но като цяло главата прави силно впечатление за едно изключително подробно и дори детайлно разглеждане на проблемите на етичката теория и влиянието на формулираните от нея (утопични?) идеали към моралната действителност, която понякога изисква тези идеали да се „поддържат“ със сила.

Втората глава на дисертационния труд се опитва да предложи авторови решения на поставените и анализирани по-рано проблеми. Авторът се опитва да предложи „metaphysic that comprises both good and evil“ (с. 51 от дисертацията). Може би някои аналогии, които използва г-н Смит в тази част за аргументиране на това твърдение не ми се струват не съвсем убедителни. Доколкото си спомням още Платон в Теетет аргументира, че злото не може да се премахне напълно, защото винаги трябва има нещо противоположно на доброто. При това то „броди в смъртната природа“, т.е. е присъщо на създаденото, а не на божественото. И също не бих приел еднозначно твърдението на г-н Смит, че Аристотел „отрича злото“. По –скоро стремехът към щастие (благо, онова, към което се стремим заради самото него) при хората за него е очевидност, аксиома, която лежи в основата на обяснението на човешкото поведение, включително и в общуването. Но веднага бързам да заявя, че докторантът е представил изключително подробни и убедителни доказателства за своята основна теза, които разкриват неговата много сериозна философска и изследователска ерудиция. Това се доказва и от критическото разглеждане на аристотеловата философия, както и от цялостния текст на дисертационното изследване, от очевидното отличното познаване от страна на автора на идеи, концепции, понятия, както и на уменията му да анализира и да предлага собствени, оригинални теории и решения. Но и от моралния по своята същност ангажимент на г-н Смит да предложи една нова, съобразена със сложната социална среда етичка теория, основана на собствени знания и наблюдения – „добродетелта не трябва да обслужва абстрактен идеал, а [да е] по-скоро стандарт, спрямо който се подобрява животът и се намалява страданието.“ (с. 19 от Автореферата). Ето защо замисъла на автора е във формулирането на етика, която да поставя в основата си практическата значимост в един според него несигурен и непредвидим свят с действителното присъствие на доброто, но и на злото – „In response this study proposes a virtue ethics, one that pursues a practical approach over the theoretical.“ (с. 90 от дисертацията). Изследването се насочва към анализ на стоическата етичка система и формулираните от нея добродетели, което е и центъра на общия академичен замисъл. Интересен за мен в тази глава е изборът на г-н Смит – анализ на идеите на Николо Макиавели, познат повече като застъпник на манипулативен

и аморален подход в политиката и политическите действия и от когото е останала оценката „макиавелистки“. Докторантът анализира етическата доктрина на флорентинеца³, като търси връзка с основната си научна теза. Аристотеловите и макиавелистки идеи са в контраст със стоическите по отношение на обосноваване на моралните съзнание и поведение според него - стоицизмът предлага свои собствени идеали, той като морална доктрина остава „подчинен“ на условията на реалността. Кое то за мен е оригинален и самостоятелен подход, тъй като се приема, че Аристотел и Макиавели са на противоположни позиции – първият вижда в политиката продължение и дори най-висша изява на морала, а вторият – че политиката има собствени логика и правила, които се отличават от моралните. Очевидно обаче от изложението е, че авторът му познава много добре тематиката и тезите на анализирани философи и борави изключително умело с тях.

Трета глава прави силно впечатление с разширяването на авторския анализ на фундаменталните етически понятия. Включват се обясненията им от гледна точка на религиозната морална доктрина. Авторът стига до интересни метафизически размишления относно природата на реалността и на обекта отново в поддръжка на своята теза за субстанционалността на доброто и злото. Също така много добро впечатление прави сравнението на понятието „добродетел“ в различните философии на морала – на Аристотел, на стоиците и на Макиавели (the Stoics presenting a pragmatic guide for living life well). Авторът аргументира своето предпочитание към стоическото обяснение на добродетелта в сравнение с това на Аристотел въз основа на това, че тя при стоиците е „единствен критерий“ за живот, който заслужава да се живее⁴. Като заключение на цялостното изложение г-н Смит аргументирано предлага една по-устойчива и адаптивна етика на добродетелите, която да запази субекта (моралният деец) сред увеличаващите се морални проблеми и тяхното разрушително въздействие върху обществото.

Заключението е логически изведен завършек на изложението. Авторът разглежда стоицизма като „the most suitable response to societal moral decline“ (с. 136 от дисертацията). Според мен приносите на дисертацията са в това, че г-н Смит предлага убедителни аргументи за наличие на морално-етическо измерение във философските

---

³ „we find Machiavelli’s name synonymous with evil“ (с. 92 от дисертацията). Да не се колебаем [в политиката] да се обръщаме към злото, ако това е необходимо, цитирам по памет Макиавели.

⁴ Този извод се предшества от много сериозен и детайлен сравнителен анализ на различните етически концепции с акцент върху стоицизма, което е показател за изключително високата ерудиция на автора.

позиции на автори, които сякаш са много добре познати на колегията, но той намира нови важни аспекти при тях, както и в успешното свързване на това измерение с една практическа и хуманна позиция за посочване на тенденции за един морален избор в сложните и много често тревожни ситуации, които ни предлага съвременния свят. Дисертантът демонстрира дълбоко познаване на обекта на изследване, аналитичност на разсъжденията си и широки познания в различни научни области, не само на философията на морала, а също в естетиката, политиката, социалната философия, историята. От тази гледна точка представената дисертация е изключително перспективна и като основа за бъдеща работа не само на дисертанта, а и като ценен труд в полето на актуална и интересна проблематика, свързана с осмислянето на морала и неговата промяна в съвременни условия. Кандидатът еднозначно доказва уменията си да анализира и да подхожда философски към проблемите, да предлага собствени аргументирани решения на сложни етически въпроси, да отстоява аргументирано собствени концепции и да не приема „готови“ или на конвенционални решения сред многообразието от школи, понятия и теории. Изследването се отличава както с изявен пласт на фундаменталност – анализ и разсъждение върху основни етико-философски понятия, така и с практически аспекти – осигуряване, доколкото е възможно, на благополучие във философски и психологически (чрез моралните чувства) план, на само осъществяване в съвременната комплицирана социална ситуация („това изследване предлага известен практически и терапевтичен потенциал“, с. 36 от Автореферата). Не на последно място забелязвам един наистина морален патос (въпреки стоическата апатия) у г-н Смит за една действителна осмислена и реална морална подкрепа на личността във времена на трудности и изпитания, каквито днешната действителност много често ни предлага. Приемам като пълноценни и оригинални научните приноси (Principal contributions), които г-н Смит е изложил последователно и аргументирано в края на своя труд.

Въз основа на всичко изложено по горе оценявам високо положително работата на докторанта и ще гласувам ЗА присъждането на г-н Мартин Смит на научната и образователна степен „доктор по философия“.

Проф. д-р Николай Михайлов

16.01.2025